

Карпенко Н.В., здобувач кафедри
кримінального процесу Національної
академії внутрішніх справ

ПРО ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Здавна дослідники небезпідставно звертають увагу на те, що місця позбавлення волі часто впливають на особистість як криміногенний фактор. Більш того, існує єдність у висновках багатьох вчених, що при вивченні причин зазначеної поведінки необхідно враховувати не тільки самі дії, а й події, які їм передували, адже особистість та її світогляди формуються, перш за все, під впливом соціальних факторів [1, с. 25]. Важливим у зв'язку з цим є й інший висновок по суті означеної проблематики: сутність людської поведінки, її спрямованість та зміст мають, насамперед, соціальні причини виникнення та значення. Саме зазначені обставини й були враховані у ході даного дослідження при вивченні історичних засад формування протидії досудовому розслідуванню злочинів у місцях позбавлення волі. Зокрема, встановлено, що між засудженими, як і в інших соціальних групах, встановлюються зв'язки двох видів: формальні та неформальні. При цьому неформальні зв'язки, за певних умов, набувають характеру неформальної організації, а саме: опинившись у місцях позбавлення волі, засуджений зіштовхується з таким явищем, як «друге життя» - це явище і є неформальною системою самоорганізації засуджених, що склалась століттями та виступає однією з детермінант, що породжує та обумовлює протидію засуджених у ході досудового розслідування злочинів, вчинених в установах виконання покарань (далі - УВП). Так, проведений аналіз історичної практики, пов'язаної з подоланням протидії досудовому слідству з боку засуджених у місцях позбавлення волі, засвідчує, що однією з причин цього явища є протидія у

галузі суспільної свідомості покарання, що створюється внаслідок взаємодії звичаїв, традицій, моделей поведінки і моралі, стереотипів злочинного середовища («злочинної субкультури») з однорівневими для них загальнолюдськими цінностями культури та соціально-позитивними звичаями цієї галузі [2, с. 335].

Історія місць позбавлення волі України свідчить й про те, що одним з найбільш ефективних інструментів протидії засуджених як адміністрації УВП так і досудовому слідству було їх об'єднання у злочинні спільноти. Як з цього приводу зробив висновок К. В. Муравйов, історичний досвід показує, що люди завжди виживали тільки у випадку об'єднання і виконання певних правил та норм поведінки. Тому можна вважати, що виникнення «другого життя» має об'єктивний характер [3, с. 53]. Цей самий автор досить ґрунтовно довів й особливості об'єднань засуджених у місцях позбавлення волі: а) примусовість її створення (без участі членів спільноти); б) наповненість життя спільноти антисоціальними явищами, що здебільшого досягають рівня злочину; в) значний заряд антисуспільних агресивних тенденцій; г) перекручені моральні уявлення про стосунки між людьми; ґ) активна егоїстична позиція неформальних груп та окремих індивідів [3, с. 54]. Зазначені висновки викладені в роботах й інших дослідників (А.І. Гурова, В.Ф. Пирожкова, Д.І. Корецького та ін). При цьому К.В. Муравйов переконаний, що потрібно вести мову не про середовище, а про так звану «спільноту засуджених», так як поняття «середовище» є більш широким, а «спільнота засуджених» - складовою частиною [3, с. 151]. Проте навряд чи можна погодитись з визначенням поняття «соціальне середовище засуджених у місцях позбавлення волі», яке дав К. В. Муравйов, під яким він розуміє сукупність соціальних інститутів, організацій та соціальних груп, з якими особистість засудженого має більш чи менш інтенсивні безпосередні соціальні стосунки [3, с. 151-152], так як до змісту цього поняття він пропонує включити й адміністрацію УВП, що з точки зору

формальної логіки є неможливим. І ось чому. Якщо виходити з етимологічного значення слова «спільнота» (нерозривний зв'язок, єдність; об'єднання людей, згуртованих спільними умовами життя, метою, інтересами) [4, с.624], то не можна у співтовариство у місцях позбавлення волі включати персонал УВП, так як перших і других об'єднують у соціальному середовищі тільки формальні приписи закону (та званий імперативний метод регулювання кримінально-виконавчих відносин) [5, с. 19], а других поміж собою - правила злочинного співтовариства, з якими вимушений рахуватись кожен засуджений і які носять об'єктивний характер.

Засуджені, як вірно зробив висновок К. В. Муравйов, не відгукуються на спроби адміністрації спрямувати їх на правильний шлях не тому, що не бажають цього, або мають достатньо стійкі негативні стереотипи. Справжня причина глибша, вона сягає корінням у сформоване десятиріччями «друге життя» місць позбавлення волі, де діють свої ідеали, механізми, звичаї, поняття про добро та зло. Причина феномена полягає у тому, що це життя для них ближче та більш значне, з огляду на захищеність, ніж те, що пропонує адміністрація [3, с. 156]. При цьому, засуджених пов'язує тільки одне - загальна ситуація, в якій вони перебувають примусово, а не за власним бажанням, в іншому ця спільність є дуже різноманітною. До неї, як показали результати проведеного дослідження, належать особи з різними характерами, установками та поглядами, різні за віком, рівнем культури та освіти, ступенем деморалізації. При цьому феноменальним є той факт, що у спільності засуджених у наявності є всі ознаки, що притаманні будь-якому суспільству: а) певні норми поведінки (закони, звичаї, традиції); б) система покарань за порушення цих норм; в) стратифікація та відповідні рольові функції; г) система цінностей та своя культура. Разом з тим, на відміну від суспільства, все це спрямовано не на розвиток особистості, а отже, соціально значимих цілей, у тому числі визначених на нормативно-правовому рівні (у контексті змісту даної статті - завдань кримінального продовження у

місцях позбавлення волі), а на її відчуження та на протидію персоналу УВП, а також органам досудовому розслідування.

Як свідчить суспільна практика, народившись у місцях позбавлення волі, де засуджені відбували покарання спільно, у товаристві собі подібних, їх спільнота існує до теперішнього часу. Зазначена практика показує також, що сам факт відбування покарання завжди породжував певну соціальну відокремленість засудженого. Але не можна забувати, як слушно зауважив К. В. Муравйов, що навіть у місцях позбавлення волі, перш за все утримуються люди, хоча вони і засуджені, що у них теж є загальнолюдські потреби [3, с. 153]. Тому і варто з цим погодитись, помилково вважати, що вони не тільки відбувають зазначене покарання, вони ще й живуть у місцях позбавлення волі - і ці об'єктивні умови життєдіяльності примушують їх створювати свою нормативну систему та протидіяти персоналу УВП, а також іншим органам держави чи їх посадовим особам (у даному випадку - слідчим органів внутрішніх справ у місцях позбавлення волі). Як встановлено, основою «другого життя» є наявність у засуджених певних норм поведінки, що протилежні суспільним. А місце позбавлення волі можна визначити як частину території, на якій живуть люди з певною соціальною деформацією. При цьому, злочинні традиції та звичаї не виникли спонтанно, вони прийшли до місць позбавлення волі із злочинного середовища.

Висновок. Отже, логічно зробити висновок, що цим засуджені спробували відтворити в УВП ті умови та атмосферу, в якій перебували до притягнення їх до кримінальної відповідальності, тобто вони максимально таким чином вчиняють спроби наблизити умови тримання до умов, у яких жили на волі. Це у повній мірі стосується і протидії кримінальному провадженню в УВП, яке розпочинається ще за довго до засудження особи (так звана зовнішня форма протидії) та яка логічно продовжується у ході відбування покарання у виді позбавлення волі (внутрішня форма протидії).

Список використаних джерел

1. Водолазский Б. Ф., Ватутин Ю. А. Преступные группировки. Их обычаи, традиции, «законы» (прошлое и настоящее). - Омск: ОВШ МВД СССР, 1979. - 61 с.
2. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / Под ред. Д. А. Шестакова. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. - 353 с.
3. Муравйов В. К. “Арештанська спільнота” як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі //Проблеми пенітенціарної теорії і практики. - К.: КІВС, 2000. - № 5. - С. 151-157.
4. Великий тлумачний словник української мови /Упоряд. Т. В. Ковальова. - Х.: Фоліо, 2005. - 767 с.
5. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. /За заг. ред. О. М. Джужи. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 446 с.